

УДК 719:005

Ольга Пламеницька
кандидат архітектури, доцент

Казус «предмету охорони» пам'ятки архітектури як методологічна проблема

Анотація. У статті розглядається поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури. Аналізується його зміст, мета введення до вітчизняного законодавства та негативні наслідки для пам'яткоохоронної справи і реставраційної діяльності. Доводиться, що з методологічної точки зору цей термін є хибним і повинен бути скасований.

Ключові слова: предмет охорони, пам'ятка архітектури, реставрація, охорона пам'яток, методологія, законодавство.

Охорона архітектурної спадщини в Україні регламентується правовими та нормативними вимогами, які можна поділити на міжнародні та вітчизняні. Міжнародні вимоги здебільшого мають рекомендаційний характер, натомість вітчизняні є обов'язковими, поділяючись, в свою чергу, на рекомендаційні (методики, рекомендації) та обов'язкові, нормативно-правові (закони, нормативи). Від методичної коректності обов'язкових норм значною мірою залежить державна політика у сфері збереження архітектурної спадщини, фахова спрямованість діяльності і, зрештою, конкретні результати. Досвід останніх десятиліть свідчить, що в Україні відбувається стагнація, а, скоріше, зворотний відкат у пам'яткоохоронній справі. Це не потребує доказів: достатньо подивитись на обсяг деструктивних змін історичного середовища більшості міст, в тому числі заповідників, пов'язаних з руйнацією спадщини, новобудовами, реконструкці-

ями тощо. Найбільшим парадоксом є те, що здебільшого все вищезазначене відбувається у «правовому полі»: базуючись на чинній законодавчо-нормативній базі, практично неможливо довести хибність прийнятих і реалізованих рішень.

Мета цієї статті – акцентувати деякі питання «нестиковки» у вітчизняному пам'яткоохоронному законодавстві, які провокують деструктивні дії по відношенню до пам'яток архітектури, що відбуваються не лише без формальних порушень закону, а навпаки, виходячи з його норм. Зокрема, предметом розгляду є законодавче поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури з точки зору його негативно-го впливу на пам'яткоохоронну діяльність в цілому та архітектурну реставрацію зокрема. Відразу зазначимо, що в даному тексті йдеться про пам'ятки архітектури в широкому культурно-мистецькому значенні, а не в межах специфічного правового сегменту, визначеного Законом про охорону культурної спадщини, згідно з яким «пам'яткою культурної спадщини є об'єкт культурної спадщини, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».

Насамперед необхідно акцентувати змістовні суперечності, закладені у Законі про охорону культурної спадщини [1], які провокують відхід від міжнародних пам'яткоохоронних принципів і вносять методичну плутанину у реставраційну діяльність.

Закон стверджує певну логіку щодо а) визнання об'єкта пам'яткою культурної спадщини та б) нормування засад охорони пам'ятки та меж реставраційного втручання у неї. Як буде показано нижче, некоректність принципу «а» провокує методичну некоректність принципу «б».

Засади визнання об'єкту «пам'яткою культурної спадщини» (далі – «пам'яткою») згідно закону регламентуються наступними положеннями:

1. **«Пам'яткою» є «об'єкт культурної спадщини, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»***. Зазначимо, що закон не визначає культурної, історичної та мистецької цінності «пам'ятки», підміняючи його виключно процедурною характеристикою – умовою приналежності «об'єкта» до Державного реєстру (далі – Реєстр).

2. В якості **пам'ятки** об'єкт заноситься до Реєстру лише за наявності в ньому **«характерної властивості»**, яка кваліфікується як **«предмет охорони»**.

3. **«Предметом охорони» є «характерна властивість об'єкта культурної спадщини, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої об'єкт визнається пам'яткою»**. Звернімо увагу, що визначення «предмету охорони» дається в рамках дефініції «об'єкта культурної спадщини», а не «пам'ятки», що суперечить положенню 2. Отже, сутність пам'ятки полягає в наявності певних властивостей в іншій пам'яткоохоронній категорії – об'єкта культурної спадщини.

* Тут і далі виділено нами. – О. П.

4. **«Об'єктом культурної спадщини» є «споруда, комплекс, ансамбль, його частини, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність».** Наголосимо, що перелік видів об'єктів та ціннісні параметри, які є підставою для визначення предмету охорони і визнання об'єкта пам'яткою, даються в рамках дефініції «об'єкта культурної спадщини», а не «пам'ятки».

Отже, за простою логікою, можна стверджувати:

1. «Предмет охорони» є тотожний «характерним властивостям об'єкта культурної спадщини».

2. Об'єкт культурної спадщини має усі якості, необхідні для визначення його «пам'яткою», оскільки являє цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберіг свою автентичність.

3. Наявність «предмету охорони» об'єкта культурної спадщини означає, що він є пам'яткою.

4. Кожна пам'ятка є об'єктом культурної спадщини і має предмет охорони.

5. Кожний об'єкт культурної спадщини має предмет охорони і є пам'яткою.

Керуючись і надалі простими логічними міркуваннями, доходимо висновку щодо тотожності об'єктів культурної спадщини та пам'яток: визнання споруди об'єктом культурної спадщини автоматично означає наявність в ній предмету охорони та тягне за собою визнання її пам'яткою. Наведена вище дефініційна «казуїстика» закону має на меті лише одне – відтермінувати надання «пам'ятці *de facto*» статусу «пам'ятки *de jure*», що ми і спостерігаємо: сотні «пам'яток *de facto*» впродовж десятків років перебувають у статусі «щойно виявлених об'єктів культурної спадщини», чекаючи на визначення «предмету охорони», а відтак не маючи шансів набути статусу «пам'ятки *de jure*» і стати об'єктами збереження і реставрації.

Розглянемо поняття «предмет охорони» з точки зору його фахового змісту, функції у законодавстві і, зрештою, доцільності самого існування. «Предмет охорони» визначається в офіційному паспорті пам'ятки (розділ 14 «Паспорта») і у вербальній формі фіксує якості/властивості пам'ятки, які мають бути збережені в процесі її використання та при виконанні всіх подальших робіт на ній (реставрація, ремонт, пристосування). Втім, закон сформульовано таким чином, що достатньою умовою збереження «пам'ятки *de jure*» є збереження лише її «предмету охорони». Про це прямо говорить стаття 13: «Із занесенням до Реєстру на об'єкт культурної спадщини, **на всі його складові елементи, що становлять предмет його охорони**, поширюється правовий статус пам'ятки».

Отже, заакцентуємо важливу методологічну проблему: пам'ятка розглядається не як цілісна структура, а як сукупність «складових елементів», на части-

ну яких правовий статус не поширюється. Відтак пам'ятка охороняється частково. Цей висновок підтверджує стаття 15: **«Вилучення пам'ятки з Реєстру здійснюється лише у разі: якщо пам'ятку зруйновано; якщо пам'ятка втратила предмет охорони»**. Іншими словами, якщо предметом охорони визначено головний фасад, можна перебудувати всю пам'ятку, крім фасаду, – і вона не втратить охоронного статусу. Ця норма є прихованою нормою непрямой дії основоположного принципу закону: статусу «пам'ятки» для її охорони недостатньо, потрібно визначити – що саме в ній охороняти. Але процедура цього визначення в законі відсутня, як відсутній в Україні й інститут офіційних державних експертів – кваліфікованих і авторитетних фахівців, підпис яких є гарантом професійності й неупередженості (NB! – не плутати з експертною радою при науково-методичній раді Міністерства культури, функцією якої є затвердження документації). Наразі визначення предмету охорони є справою доволі непрозорою, оскільки ним займаються рядові й адміністративно залежні розробники паспортів пам'яток, які до того ж не завжди є архітекторами. Для юристів, які представляють інтереси власників пам'яток (читай: «реконструкторів» пам'яток) наявність «предмету охорони» є зручною хвірткою в законодавстві, яка при потребі перетворюється на величезну браму, через яку можна «винести» все, включно з самою пам'яткою, залишивши лише її символічний предмет охорони.

Проаналізуємо – на якій стадії визначається «предмет охорони». Згідно статті 5 Закону про охорону культурної спадщини на центральний орган охорони культурної спадщини (з 2006 р. – Міністерство культури України) покладається функція «ведення Державного реєстру нерухомих пам'яток України, здійснення координації та контролю за паспортизацією нерухомих об'єктів культурної спадщини». Прямої залежності між наданням об'єктам пам'яткоохоронного статусу і наявністю на момент їх включення до Реєстру повного пакету облікових документів (зокрема паспорту) у законі немає, що цілком слушно. Така норма з'явилася у постанові Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1760 [2], згідно якої «занесення об'єкта культурної спадщини до Реєстру без облікової документації не допускається. Облікова документація на об'єкт культурної спадщини включає облікову картку, його паспорт, коротку історичну довідку, акт технічного стану, довідку про майнову цінність об'єкта». Отже, умовою занесення пам'ятки до Реєстру є бюрократична вимога щодо наявності цілого пакету документів, які потребують розроблення і затвердження, а отже, державного фінансування. Вже лише одна «майнова оцінка пам'ятки», методика якої до сьогодні остаточно не визначена, потребує настільки значних коштів, що перетворюється на непереборне гальмо усієї програми паспортизації. Зрештою, чи так вже важливо, скільки «коштує» Софія Київська, собор св. Юра у Львові, Троїцький собор у Новомосковську чи Склеп Дементи для того, щоб визнати їх пам'ятками культурної спадщини? Питання риторичне.

Форму облікової картки та паспорту нового зразка було затверджено через три роки після виходу згадуваної постанови 2001 року [3]. Паспорт складається з 19 розділів і включає опис навколишнього ландшафту, опис самої пам'ятки, історичну довідку про неї, перелік архівних джерел, характеристики перебудов і втрат пам'ятки, опис наявних у ній творів мистецтва, довідку про її майнову цінність, акт технічного стану, опис зон охорони, перелік проведених науково-дослідних та реставраційних робіт, кресленики обмірів, фотофіксацію тощо. Не треба бути фахівцем, щоб зрозуміти, що отримання, опрацювання і комплектування усієї цієї інформації вимагає немало часу, коштів а, отже, затягує підготовку паспорту на невизначений час.

Чи треба ставити включення пам'ятки до Реєстру в залежність від підготовки і затвердження об'ємного паспорта? Звісно, ні. Тим стосовно пам'яток, які згідно із попередніми державними списками вже декілька десятиліть мають статус пам'яток і, зрештою, так чи інакше охороняються державою. Для включення споруди до Реєстру достатньо обґрунтованого експертного висновку профільного фахівця. Решту досліджень, обмірів тощо можна проводити вже після набуття спорудою охоронного статусу. Але за існуючої ситуації включення пам'ятки до реєстру відбувається за принципом виборювання прав. У найменш вигідному положенні опиняються «щойно виявлені об'єкти культурної спадщини», які у цьому статусі перебувають упродовж десятиліть: на розроблення їх паспортів коштів немає. За простою логікою заручником цієї ситуації стає і сам Державний реєстр нерухомих пам'яток України – головний державний документ, що фіксує *наявність* у державі спадщини. Але Державний реєстр є не самоціллю, а необхідною інформаційною основою для подальшої організації збереження спадщини – планування заходів щодо виділення коштів, реставрації, музеєфікації тощо. Наразі цієї основи держава не має.

Найбільший парадокс полягає в тому, що у 2000 році, на момент введення законодавчої норми щодо формування і ведення Реєстру, на переважну більшість пам'яток національного значення (а це близько 2000 об'єктів), а також частину пам'яток місцевого значення згідно з урядовою програмою паспортизації, прийнятою в СРСР ще 1969 року, було розроблено паспорти старого взірця. Адже на виконання цієї програми в Українському спеціальному науково-виробничому реставраційному управлінні 1969 року було створено спеціальний відділ паспортизації, який упродовж понад 20 років за кошти державного бюджету розробляв облікову документацію на пам'ятки архітектури всіх областей України, здійснюючи численні виїзди для обмірів, фотофіксації, архівних пошуків тощо. Паспорти являли собою багатосторінкові документи, що містили ґрунтовну наукову, технічну, та фіксаційну інформацію про пам'ятки. Кілька тисяч розроблених паспортів

було передано до Держбуду України* та до профільних відділів облдержадміністрацій. Крім того, на основі цієї роботи в 1982–1986 рр. було опубліковано чотиритомне довідкове видання «Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» [4].

Приймаючи у 2001 постанову № 1760, про масштабну паспортизацію пам'яток архітектури України році «забули». З державницького погляду є незрозумілим, як можна було зробити вигляд, що цього масиву фахової інформації – результату багаторічної роботи великого професійного колективу – не існує. Але паспортизацію розпочали спочатку, затвердивши нову державну програму. І хоча економічний стан у країні вже не дозволяв проводити її швидкими темпами, Мінрегіонбуду України до 2005 року** все ж вдалося скласти повні переліки пам'яток архітектури національного та місцевого значення – основу Державного реєстру нерухомих пам'яток. Але результатом виконання постанови № 1760, яка узалежнила формування Реєстру від бюрократично-управлінських процедур, став повний провал роботи з формування Державного реєстру нерухомих пам'яток. Доказом цього є матеріал, оприлюднений на офіційному сайті Міністерства культури України: Реєстр досі перебуває у стадії формування***. Враховуючи, що загальна кількість пам'яток архітектури національного й місцевого значення в Україні становить понад 21000 (з них близько 3300 пам'яток національного значення), а до Реєстру за 14 років внесено лише 2153 пам'ятки, шанси побачити Реєстр у найближчі роки мінімальні. Результати роботи з формування Реєстру наведено у таблиці 1.

Стратегічна помилка Міністерства культури у роботі над Реєстром полягає в тому, що його розуміють як герметичний список, який публікується раз на декілька років, на кшталт списків пам'яток радянських часів. Якщо до українського Реєстру за сім останніх років об'єкти вносились лише двічі (рішенням 2009 р. – 744 пам'ятки, рішенням 2012 р. – 147 пам'яток), то в Польщі лише за перше півріччя 2013 року було прийнято 199 рішень щодо включення нових об'єктів до Реєстру пам'яток, 48 рішень про вилучення, а по 354 пам'ятках прийнято уточнюючу інформацію щодо попередніх рішень [5]. Визнаючи, що Реєстр пам'яток є відкритою системою, польські пам'яткоохоронці постійно працюють над його веденням, причому в цій роботі задіяні численні солідні наукові й управлінські установи. У 2003 році Польща оновила «Закон про охорону пам'яток та збереження пам'яток» [6] відповідно до стандартів Євросоюзу та прийняла демократичну процедуру державної реєстрації пам'яток.

* Паспорти зберігалися у відомчому архіві пам'яткоохоронної документації Держбуду України (згодом Міністерства регіонального розвитку і будівництва України).

** До 2005 р. функцію центрального органу у сфері охорони архітектурно-містобудівної спадщини виконував Держбуд України (нині Міністерство регіонального розвитку і будівництва України), з 2006 р. – Міністерство культури України.

*** Державний реєстр нерухомих пам'яток України опубліковано на офіційному сайті Міністерства культури України.

Зведена інформація щодо кількості пам'яток архітектури і містобудування України

Область	Кількість пам'яток взятих на державний облік Мінрегіонбудом України (за станом на 2005 р.)		Кількість пам'яток, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (інформація з офіційного вебсайту Міністерства культури України за станом на 1 лютого 2014 р.)			
	націона- льного значення	місцевого значення	Національного значення		Місцевого значення	
			архітек- тури і містобу- дування	усіх видів (архітек- тури, історії, археології тощо)	архітек- тури і містобу- дування	усіх видів (архітек- тури, історії, археології тощо)
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	170	708 (200)	25	63	251	698
м. Севастополь	12		0	23	0	20
Вінницька	111	469 (250)	0	28	7	12
Волинська	200	284 (180)	0	23	14	17
Дніпропетровська	33	139 (100)	1	24	12	197
Донецька	12	118 (140)	0	14	0	47
Житомирська	47	2 (100)	0	16	0	4
Закарпатська	91	58 (250)	0	15	0	1
Запорізька	5	23 (600)	0	12	14	142
Івано-Франківська	87	1306	14	31	9	33
Київська	400	530 (120)	9	38	75	126
м. Київ	210	585 (600)	8	165	542	765
Кіровоградська	17	126 (170)	0	6	16	31
Луганська	25	316 (100)	9	19	21	429
Львівська	730	2947	8	39	31	42
Миколаївська	13	130 (460)	0	30	0	3
Одеська	66	1374	2	26	867	999
Полтавська	49	140 (300)	0	32	1	5
Рівненська	86	216 (300)	0	17	1	4
Сумська	127	388 (200)	7	37	27	76
Тернопільська	180	1135 (140)	0	5	0	97
Харківська	73	702 (300)	5	34	10	226
Херсонська	32	111 (87)	0	34	0	2
Хмельницька	190	151 (160)	3	22	3	148
Черкаська	51	261 (380)	0	40	11	42
Чернівецька	98	256 (200)	0	18	33	40
Чернігівська	154	82 (160)	42	80	82	159
В С Ь О Г О	3269	12557 (5497)	133	891	2020	4365

*) **Примітка:** У дужках наведено кількість щойно виявлених пам'яток (термін визначений чинним законодавством) за станом на 2005 рік (цифри округлено).

На жаль, попри тривалі дискусії, що велися на початку 2000-х років щодо концепції, структури розділів, системи охоронних номерів та порядку ведення Реєстру, думки і пропозиції науковців до уваги взято не було [7], і нині запроваджена форма Реєстру є примітивною, анахронічною, позбавленою пам'яткоохоронної логіки, неповороткою по відношенню до сучасних інформаційних технологій і абсолютно непрозорою. Поступ науки давно випередив консервативне мислення вітчизняних управлінців, а країни Євросоюзу, минувши стадію створення національних реєстрів, перейшли до формування міждержавних інформаційних систем по пам'ятках культурної спадщини. Україна за цією шкалою поступу, так би мовити, тупцює десь на інформаційному узбіччі, навіть не розпочавши рух. Враховуючи щорічні втрати десятків об'єктів архітектурної спадщини саме через недосконалість державної системи охорони, не здатної захистити культурну спадщину, стан підготовки Державного реєстру нерухомих пам'яток можна визнати за національну катастрофу. Внесення пам'яток до Реєстру повинно стати фаховою і прозорою загальнонаціональною справою, а не прерогативою вузького відомчого підрозділу, переобтяженого обсягом повноважень не на користь справі. Тож в контексті завдань євроінтеграційної політики України необхідно якомога швидше спрямувати увагу на практичний досвід європейських країн щодо державного обліку пам'яток.

Формування реєстру є лише частиною нормотворчих казусів вітчизняної пам'яткоохоронної системи. Наслідком запровадження поняття «предмет охорони» є зміна парадигми реставрації, підміна базових понять і принципів на користь «квазірішень», легітимізованих сучасним пам'яткоохоронним законодавством. Згідно з діючим законодавством всі дії на пам'ятці здійснюються відповідно до формул: 1) «пам'яткою *de jure*» є частина об'єкта, визначена як «предмет охорони»; 2) «пам'ятка *de facto*», за виключенням «предмету охорони», є предметом допустимих змін. Поширення поняття «предмет охорони» на реставраційну сферу дає простір для маніпуляцій, які завдають непоправної шкоди пам'яткам та історичному середовищу.

Оскільки частина пам'яток знаходиться в деградованому (перебудованому, зруйнованому) стані, лише в процесі їх передреставраційних досліджень та реставраційних робіт, під час яких видаляються пізніші малоцінні нашарування та відкриваються невідомі цінні елементи пам'ятки, з'являється теоретична можливість визначити «предмет охорони». До проведення досліджень та реставраційних робіт, тобто при візуальному обстеженні на стадії підготовки облікової картки та паспорта, будь-яка «експертна» оцінка лише частково буде відображати реальну цінність об'єкта. Водночас після проведення реставрації (інші роботи на пам'ятці неприпустимі) визначення предмету охорони буде позбавлене сенсу, оскільки пам'ятка після реставрації набуває науково обґрунтованого вигляду.

Серйозна пам'яткоохоронна колізія полягає в тому, що понад півтори тисячі пам'яток архітектури національного значення були включені до охоронних списків у 1963 – 1979 рр., задовго до запровадження у 2004 р. «предмету охорони» [8], і значна частина цих пам'яток вже відреставрована. Але при внесенні цих пам'яток до Реєстру* для них теж є обов'язковим визначення «предмету охорони». Здавалося би, у визнаних шедеврах архітектурної спадщини, якими є Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської лаври чи Лаврська дзвіниця, предметом охорони повинна бути вся пам'ятка, тобто предмет охорони і об'єкт-пам'ятка повинні бути тотожними. Але порядок державного обліку вимагає у цілісній відреставрованій пам'ятці виявити найціннішу частину – «предмет охорони». Фактично пропонується розчленувати цілісну пам'ятку на елементи, з яких вибрати ті, що належить охороняти. Відтак, відповідно до затвердженого паспорту Троїцької надбрамної церкви, «предметом охорони пам'ятки може бути визнано розпланувально-просторову композицію споруди з історичними параметрами конструктивної схеми, а також архітектурно-пластичне та декоративне вирішення фасадів та живопис, оформлення інтер'єру з настінним монументальним живописом, іконостас з іконами, панікадило». Для Лаврської дзвіниці «предметом охорони пам'ятки є її об'ємно-просторова композиція з історичними параметрами конструктивної схеми, а також архітектурно-пластичне та декоративне вирішення фасадів». Чи ці визначення всебічно описують цінність пам'яток і чи їх достатньо, щоби захистити ці пам'ятки в разі виникнення намірів їх перебудови? Безперечно, що ні.

У процесі опрацювання паспортів на пам'ятки архітектури предмет охорони визначається у розділі 14 «Паспорта», який називається «Оцінка антропологічної, археологічної, естетичної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності об'єкта». Варто звернути увагу, що в назві розділу відсутні характеристики архітектурної цінності пам'ятки, що прямо суперечить визначенню об'єкта культурної спадщини у статті 1 Закону про охорону культурної спадщини. І саме в цьому розділі паспорта відбувається формальна «переоцінка цінностей». Неважко здогадатись, що частина пам'яток не попадає до Реєстру саме з огляду на «втрату предмету охорони», зміст і склад якого визначають далеко не найбільш кваліфіковані працівники, які часто не мають відношення ані до досліджень цих пам'яток, ані до досліджень загалом й до архітектури зокрема.

Останнім часом визначення «предмету охорони» набуло форми самостійної «наукової» роботи, виконуваної на замовлення власників пам'яток

*Наразі паралельно існують старі списки пам'яток архітектури, затверджені постановами ради Міністрів Української РСР у 1963 та 1979 р. Формування Реєстру відбувається шляхом введення (або не введення) до нього пам'яток з цих списків та доповнення нових.

установами, які мають преференції у виконанні таких робіт, втім працівники яких часто не мають навіть фахової архітектурної освіти, не говорячи вже про кваліфікаційні ступені. Ці «наукові» роботи, затверджені науково-методичною радою Міністерства культури, мають силу вироку пам'яткам. Загальновідомим наслідком визначення «предмету охорони» у подібній роботі з її подальшим використанням в якості зброї проти пам'ятки стало позбавлення охоронного статусу Гостинного двору в Києві, відновленого в 1980–1990-ті рр. провідними спеціалізованими реставраційними установами відповідно до методики реставрації пам'яток. Перегляд реставраційного рішення, затвердженого профільними науково-реставраційними радами майже 25 років тому і формальне визнання Міністерством культури «втрати предмету охорони» спричинили зняття об'єкта з державної реєстрації та блискавично швидко затвердження проекту його перебудови. Офіційно причиною зняття охоронного статусу було названо неповну автентичність Гостинного двору і втрату ним в процесі реставрації «предмету охорони». Це створило правовий прецедент, який можна поширити на інші об'єкти реставрації, переглянувши методологічні підвалини відновлення П'ятницької церкви в Чернігові, Успенського собору у Володимирі-Волинському, церкви Василя в Овручі тощо, де було застосовано принципи цілісної реставрації, та позбавивши їх охоронного статусу через «втрату предмету охорони». Отже, «предмет охорони» є зручним інструментом, за допомогою якого можна в будь-який час адміністративно ревізувати фахові дії реставраторів.

Виникає питання – коли і навіщо з'явилася ця пам'яткоохоронна норма в українському законодавстві і чим була викликана необхідність її запровадження. Поняття «предмет охорони» було введено до Закону про охорону культурної спадщини під час внесення до нього чергових змін і доповнень у 2004 році. Воно було запозичене з аналогічного російського закону 2002-го року [9], де постало як «запобіжник» тотальних перебудов пам'яток, коли останні стали предметом приватизації. Автором термінологічної новації «предмет охорони» була професор Н. О. Потапова, завідувача кафедри охорони і реставрації архітектурної спадщини Російської академії живопису, скульптури і архітектури. Зауважимо, що жодна європейська країна не має законодавчих категорій, подібних до «предмету охорони», хоча саме там пам'ятки давно перебувають у приватній власності.

З методологічної точки зору поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури є антинауковим. Пам'ятка є цілісним утворенням, в якому інтегровано матеріальну та духовну цінність, виявлену у формах і художній пластиці, конструкціях, матеріалах і будівельних технологіях, архітектурному декорі, мистецькому оздобленні, предметах монументального та ужиткового мистецтва тощо. Поступ пам'яткоохоронної методології у світі демонструє максимально широке трактування пам'ятки включно з її оточенням. Вихід на ширше бачення пам'яткової цінності призвів до запровадження

нових пам'яткоохоронних категорій – культурних ландшафтів. Пам'ятні місця розглядаються як контекстуальне ціле, сформоване з матеріальних і нематеріальних складових. Ці принципи задекларовані у доктринальних документах ICOMOS – Ксіанській декларації про збереження оточення споруд спадщини, визначних місць і території (Ксіань, 2005) та Хартії про інтерпретацію та презентацію визначних місць культурної спадщини (Квебек, 2008) [10]. І майже паралельно в Росії виникає тенденція до мінімізації пам'яткової цінності архітектурного об'єкта через введення поняття «предмет охорони» і ранжирування складових пам'ятки за значущістю.

Уже невдовзі російські фахівці усвідомили, що на практиці запровадження «предмету охорони» дало зворотний вибуховий ефект масових перебудов пам'яток. У 2006 році питання було винесено на найвищий рівень після скандального знесення в процесі реконструкції північної стіни Великого театру, пам'ятки архітектури федерального значення та всесвітнього значення. Підставою для знесення стало визначення предметом охорони пам'ятки... «акустики зали». Лавиноподібна практика визначення предметом охорони пам'яток «червоних ліній», «композицій фасадів», «фактури поверхні фасадів» призвела до появи у забудові міст численних «гламурних» фасадів-куліс, за якими не залишалось пам'яток. Все це поставило пам'яткоохоронну і реставраційну діяльність на межу абсурду і профанації, залишаючи її при цьому в рамках закону.

Доктор мистецтвознавства А.Баталов, голова створеної 2006 р. робочої групи з розроблення методики визначення предмету охорони об'єктів культурної спадщини народів Російської Федерації, зазначив: «коли ви ставите задачу визначити предмет охорони, ви мимоволі починаєте різати пам'ятку поживому. При такій «препарації» пам'ятка як ціле непомітно відступає на другий план... Саме тому предмет охорони є міною, закладеною під кожен пам'ятку. Якщо він визначається в ситуації, коли інвесторам необхідно зламати частину пам'ятки, великою спокусою є просто вивести відповідні елементи зі складу предмету охорони. Життя показало, що предмет охорони блискуче служить інтересам інвестора... Поняття «предмет охорони» дозволяє проводити маніпуляції з пам'ятками» [11]. З цими думками повністю солідаризуються інші провідні російські вчені [12].

І саме в період переоцінки російськими фахівцями допущеної помилки Україна ввела до свого Закону про охорону культурної спадщини поняття «предмет охорони», поставивши перед фахівцями не лише етичні, але складні методологічні задачі, з якими вони, як показує практика, не впорались.

Шкода від вербального визначення «предмету охорони» у паспортах пам'яток незрівнянна з реалізацією цього поняття на практиці, при реконструкціях та перебудовах під виглядом реставрації. Не менш ганебним з професійної точки зору є використання «предмету охорони» як засобу тиску на

реставраторів. Нескладний механізм цього тиску полягає у введенні до законодавства поняття «зміна об'єкта культурної спадщини», яке визначається як «дії, що призводять чи можуть призвести до часткового або повного зникнення предмета охорони об'єкта культурної спадщини». Наслідком цієї дефініції є запровадження норми, згідно з якою «пам'ятки, їхні частини, пов'язане з ними рухоме та нерухоме майно забороняється зносити, **змінювати, замінювати...**» [13]. Втім, оскільки пам'ятки зазвичай перебувають у стані, далекому від первісного і несуть сліди численних перебудов і втрат, будь-яка реставрація (відновлення втраченого портику, даху, розбирання пізніших малоцінних прибудов і технологічних конструкцій, відновлення конструктивних елементів тощо) неодмінно вносить зміни до вигляду пам'ятки. Відтак при діючих законодавчих нормах реставратор стає першим формальним порушником закону про охорону культурної спадщини.

Оскільки «предмет охорони» здебільшого визначається до початку реставрації (істориками, мистецтвознавцями, а іноді непрофільними фахівцями, які розробляють паспорти пам'яток), автор проекту реставрації формально опиняється в ситуації заручника визначеного кимось «предмету охорони». І нерідко запропоноване ним реставраційне рішення чиновниками трактується як заборонена законом «зміна пам'ятки». А водночас перебудова «реконструкторами» тієї частини пам'ятки, яка свідомо виведена зі складу «предмету охорони», отримує зелене світло пам'яткоохоронних органів. Приміром, якщо предметом охорони будинку є його головний фасад, то неважко уявити ступінь свободи, який отримує проектувальник так званої «реставрації». Але у випадку виключно «фасадної» цінності об'єкта наступною пам'яткоохоронною колізією стає визначення «території пам'ятки», на що змушені звертати увагу провідні фахівці-пам'яткоохоронці [14]. Але на ці питання, як і на безліч інших, які виникають при вдумливому методичному підході до проблеми, немає відповіді.

Поняття «предмет охорони» пам'ятки архітектури, як показано вище, заторкує багато суміжних питань і проблем пам'яткоохоронної та реставраційної діяльності. Його введення є питанням контрверсійним, в якому, на нашу думку, наразі набагато більше «проти», ніж «за». Вважаємо, що настав час провести його методологічну ревізію з метою скасування і визначення інших бар'єрів для несанкціонованих (і санкціонованих) втрат архітектурної спадщини. Хто її буде проводити – питання не з легких, особливо після ліквідації в державі єдиного профільного інституту, який займався теоретичними та методологічними проблемами історії архітектури, охорони та реставрації пам'яток архітектури (йдеться про Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування) і мав авторитетних і незалежних фахівців. Але це не означає, що проблема вирішиться сама по собі.

На нашу думку, поява категорії «предмет охорони» за всю історію його функціонування в українському законодавстві не допомогла жодному

фахівцеві вирішити жодне професійне питання, пов'язане з реставрацією, оскільки фахова діяльність проводилась і проводиться за спеціальними фаховими нормами. Про негативні наслідки дії цієї норми для охорони архітектурної спадщини та її державної реєстрації було сказано вище і достатньо, щоб дійти логічного висновку: ця норма має бути скасована.

1. Закон України про охорону культурної спадщини // Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. Док. / упоряд.: Л.В.Прибега (кер. проекту) [та ін.]. – К.: Ін-т культурології Акад. мист. України, 2009. – С. 40–71. Останню версію зі змінами див.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 27 грудня 2001 року № 1760.
3. Спільний наказ Міністерства культури та Держбуду України «Про затвердження форм облікової картки і паспорта об'єкта культурної спадщини» від 13 травня 2004 р. № 295/104.
4. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: (Иллюстрированный справочник-каталог). В 4-х т. / Гл. Редкол.: Н.Л.Жариков (гл. ред.) и др. – К.: Будівельник, 1983–1986.
5. Narodowy Instytut dziedzictwa // http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/
6. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (статті 8–10).
7. Пلامеницька О. Ціннісна категоризація архітектурної спадщини у Державному реєстрі пам'яток містобудування і архітектури України / О. Пلامеницька // Теорія та історія архітектури і містобудування: Зб. наук. праць Державного науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури і містобудування. – Вип. 6. – К., 2005. – С. 313–328.
8. Закон України від 16.12.2004 р. № 2245-IV «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2245-15>. Стаття 1.
9. Федеральный закон об объектах культурного наследия (памятниках истории и культуры Российской федерации). 24.05.2002 // <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc; base=law;n=148669> (Стаття 17, п. 8).
10. Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. – К.: Фенікс, 2008. – С. 127, 147.
11. [Баталов А.]. Предмет охраны – это мина замедленного действия, заложенная под памятники: интервью доктора искусствоведения Андрея Баталова // <http://www.regnum.ru/news/720826.html>
12. Лифшиц Л. Что и зачем мы охраняем? Ценностная структура объекта культурного наследия // <http://polit.ru/article/2009/03/26/pm/>, <http://www.old.frip.ru/newfrip/cnt/library/sel?tid>.
13. Закон України про охорону культурної спадщини. Ст. 22.
14. Ревский С. Памятник архитектуры, предмет охраны памятника, территория памятника – формальная ясность и реальные парадоксы в контексте охраны / С. Ревский // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. – Вип. 7. – К., 2009. – С. 341–349.

КАЗУС «ПРЕДМЕТА ОХРАНЫ» ПАМЯТНИКА АРХИТЕКТУРЫ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Ольга Пламеницкая

Аннотация. В статье рассмотрено понятие «предмет охраны» памятника архитектуры. Анализируется его содержание, цель введения в отечественное законодательство и его негативные последствия для охраны памятников и реставрационной деятельности. Доказано, что с методологической точки зрения понятие является ошибочным и должно быть отменено.

Ключевые слова: предмет охраны, памятник архитектуры, реставрация, охрана памятников, методология, законодательство.

THE CASE OF ARCHITECTURAL MONUMENT “PROTECTION OBJECT” AS A METHODOLOGICAL ISSUE

Olga Plamenytska

Annotation. The article views the concept of architectural monuments «protection object». Its content, purpose of introduction to the national legislation and its negative effects for the monument protection and restoration activities are being analyzed. It is shown that from the methodological point of view, this term is erroneous and should be abolished.

Key words: protection object, architectural monument, restoration activity, monument protection, methodology, legislation.